

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas

ASMENVARDŽIŲ RAŠYMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS DOKUMENTUOSE IR VALSTYBINĖS KALBOS FUNKCIJOS

ESMINIAI ŽODŽIAI: asmenvardis, vardas, pavardė, kultūros paveldas, valstybinė kalba, Konstitucija, kalbos politika, sociolingvistika.

ĮVADAS

Artimiausiu laiku Seimas siekia apsispręsti, kaip Lietuvos Respublikoje bus rašomi, tariami ir funkcionuos asmenvardžiai. Valstybei, tautai ir kalbai tai yra labai svarbus klausimas. Autorius su šiuo klausimu, esančiu kelių mokslų sankirtoje, yra susijęs jau 20 metų, recenzavo ar rengė Konstitucijai neprieštaraujančius įstatymų projektus.

Iniciatyvą dėl asmenvardžių rašybos dokumentuose keitimo iškėlė ne kalbininkai, o pirmiausia politikai. Argumentuodami savo siūlymus, projektų pateikėjai nurodė kalbos mokslo neatitinkančius ir kitokius motyvus, bet į juos vis tiek reikia atsakyti.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti svarbiausius Lietuvos Respublikos piliečių vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose principus ir pasiūlyti tinkamiausią įstatymo projektą. Straipsnio uždaviniai – trumpai aptarti dabartines asmenvardžių rašybos problemas, tyrinėjimo metodiką, turimus svarbiausius duomenis, įstatymų projektus ir jų ryšį su valstybinės kalbos funkcijomis.

ASMENVARDŽIAI – KALBOS DALIS IR PIRMIAUSIA KALBOTYROS TYRIMO OBJEKTAS

Asmenvardžių rašybos klausimas negalėjo ir negali būti greitai, tinkamai ir galutinai išspręstas dėl to, kad siekiant lietuvių kalbai pritaikyti kitų kalbų abėcėles bei rašybos principus imta klastoti mokslo duomenis: esą 1) asmenvardžiai priklauso ne kalbai, o yra prekių ženklai; 2) tai yra ne kalbos, o asmens tapatybės dalis ir pagrindinis jos žymuo; 3) dėl asmenvardžių rašybos (t. y. asmens tapatybės) turi teisę spręsti ne visuomenė, valstybės institucijos, o tik asmenvardžio „savininkas“; 4) turi būti išlaikyta bendra šeimos pavardė (iškraipyta ir okupacinių režimų) – privataus gyvenimo dalis; 5) lietuvių pavardės esančios vien lietuviškos, o ne lietuvių – nelietuviškos; 6) esanti ir turinti būti „originali“ pavardžių rašyba ir tartis; 7) *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* leidžianti nesilaikyti lietuvių kalbos abėcėlės, rašybos principų; 8) visose

šalyse (išskyrus Lietuvą ir Latviją), kurių kalbų rašmenys yra lotyniško pagrindo kalbų, asmenvardžiai dokumentuose rašomi „originaliai“, t. y. visais lotyniško pagrindo rašmenimis; 9) į lietuvių kalbą perkėlus visų kalbų lotyniškos rašybos asmenvardžius atsirastų tik 3 naujos raidės; 10) 1938 m. Lietuvoje pradėta „originali“ pavardžių rašyba ir t. t. (žr. www.lrs.lt ŽTK 2014 12 03. Vardas ir pavardė – asmens tapatybės dalis; įstatymo projektas XIIP-1653 ir t. t.).

Seniai yra žinoma, kad kiekvienos kalbos žodynui priklauso bendriniai žodžiai (pradedami rašyti mažąja raide) ir tikriniai žodžiai (asmenvardžiai, vietovardžiai ir t. t., pradedami rašyti didžiąja raide, plg. LKE 305, 379, 396–402).

Visai nepagrįstai asmenvardžiai laikomi prekių ženklais. Prekių ženklas yra bet koks žymuo, kurio paskirtis – atskirti vieno asmens prekes arba paslaugas nuo kito asmens prekių arba paslaugų ir kuri galima pavaizduoti grafiškai. Prekės ženklą gali sudaryti žodžių, asmenų pavardžių, vardų, meninių pseudonimų, juridinių asmenų pavadinimų, šūkių žymenys, kuriems Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymu nustatyta teisinė apsauga („Teisės aktai, reglamentuojantys išradimų, dizaino, prekių ženklų ir puslaidininkinių gaminių topografijų apsaugą Lietuvos Respublikoje“ 2013: 253–255). Prekės ženklų gali būti geografinė nuoroda – vietovardis ar kitas žodis arba žymuo, pagal kurį galima tiesiogiai arba netiesiogiai nustatyti, kad prekė yra kilusi iš tam tikros teritorijos, regiono ar vietovės, ir kuris sieja tos prekės kokybę, reputaciją ar kitas esmines savybes su jos geografine kilme (*Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas*. Prieiga internete: www.lrs.lt).

Asmenvardis yra tikrinis žmogaus vardas (LKE 27), sutartinis žmogaus identifikavimo ženklas, o ne tikroji asmens tapatybės dalis. Gyventojai, turintys *Jono, Petro, Stepono, Tado, Kotrynos, Teresės* ir kitus vardus nėra šventieji, tapatūs (t. y. identiškai, tolygūs DLKŽ 830) savo šventiesiems globėjams, kurių vardais buvo pakrikštyti. *Kirkilas* nėra kirklys (kuris rėkia, kirkia), *Kubilius* – dažniausiai jau ne kubilų dirbėjas, *Vilkas* – ne žvėris, panašus į šunį ir t. t. *Baltakis, Bepirštis, Šaikus, Sysas* gali būti gražesni už *Gražulį*, o *Mažylis* gali būti didesnis už *Didžiulį* ar *Ilgakojį*. Asmenvardžius pradėjus rašyti lenkiškais raidėmis buvę rytų aukštaičiai *Varnialo, Žverialo, Žuvialo, Gerul, Gražul, Mažul* ir kiti neišsaugotų ir savo buvusios tapatybės.

Bendrinė kalba asmenvardžio savininkui nedaro jokių išimčių dėl jo vardo ar pavardės rašybos, tarties, kirčiavimo. Daug yra moterų, kurios turi vardus *Asta, Aušra, Dalia, Diana, Edita, Elena, Gražina, Irena, Janina, Jurgita, Kristina, Lina, Loreta, Marija, Rasa, Regina, Renata, Rima, Rita, Roma, Sigita, Vida, Violeta, Vita* ir t.t. ir yra įpratusios savo vardą vienaskaitos vardininke bei įnagininke privačiuose pokalbiuose kirčiuoti antrajame nuo galo skiemenyje, bet kalbėdamos viešai privalo tai daryti galiniame skiemenyje (plg. Mokomasis lietuvių kalbos ir kirčiavimo žodynas 1989: 65).

Pavardės nėra vien šeimos privataus gyvenimo dalis – jos yra ir kalbos, kultūros, valstybės istorijos dalis. Lietuvos gyventojų asmenvardžiai per 800 metų rašyti 6 skirtingomis kalbomis, 6 skirtingomis abėcėlėmis, labai kraipyti, bet nuo to daugelio lietuvių tapatybė iš esmės nepasikeitė. Archajiškos lietuvių kalbos pavardės išlaikė tik bendrą šeimos ir giminės pavardės šaknį ar net kamieną, bet moterų pavardės skiriasi nuo vyriškų pavardžių: pavyzdžiui, vyras yra *Daukša*, žmona – *Daukšienė*, o duktė – *Daukšaitė*. Negalime sutikti su 2008 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos teiginiu, kad „svetimų kalbų asmenvardžiai nepriklauso lietuvių kalbos sistemai [...]. Kiekvienoje kalboje funkcionuoja tam tikras kiekis kitų kalbų faktų, tarp jų asmenvardžių ir vietovardžių“ (www.vlkk.lt, 2008 01 14. Išsamus atsakymas į kreipimąsi „Daugiau dėmesio teisinei lietuvių kalbos apsaugai“). Bet kurios kalbos asmenvardžiai lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose, bent kiek adaptuojami. Pagal minėtą priešpas-

kutinio skiemens kirčiavimo taisyklę *Obamà, Irinà, Jelenà, Lenà, Marinà, Natašà, Tatjanà, Žanà* ir kiti asmenvardžiai lietuvių kalbos vienaskaitos vardininke, įnagininke kirčiuojami ne „autentiškai“, o lietuviškai, t. y. žodžio gale, nors tų asmenvardžių turėtojai su Lietuva gali būti niekaip nesusiję. Pagal lietuvių kalbos taisykles rašome ir tariame ne *Pūcin, Lukašėnka, o Pūtinas, Lukašėnka* ir t. t. – tai daugeliui yra suprantama. Prie lietuvių kalbos sistemos derinamos Lietuvos piliečių pavardės, nors tik 30 procentų jų yra vien lietuviškos (kilusios iš lietuviškų ar baltiškų bendrinių ir tikrinių žodžių) ir 70 procentų – iš dalies nelietuviškos (kilusios iš svietimos kilmės vardų, suslavintų lietuviškų asmenvardžių ar skolintos) (LKE 400–402). Tokios pat kilmės pavardes turi ir lietuviai, ir vietiniai lenkai.

Vadinamoji originali pavardžių rašyba tiksliai paraidžiui nėra vartojama nė vienoje šalyje, nes skiriasi kalbų abėcėlės ir rašyba. Lenkiškus asmenvardžius *Katarzyna, Malgorzata, Tomaszewski* lietuviai skaitytų *Ka-tar-zy-na, Mal-gor-za-ta, To-mas-zev-ski*, nors lenkai taria *Ka-ta-ży-na, Mal-go-ža-ta, To-ma-ševs-ki*. Tai įrodo, kodėl nelietuviškus asmenvardžius Lietuvoje ir toliau tikslinga rašyti pagal tarimą, o ne pagal jų rašybą užsienio kalba.

Europos žmogaus teisių fondas (EFHR) paskelbė instrukciją „Žingsnis po žingsnio“ – pakeisk vardą ir pavardę, jei „tavo vardas arba pavardė sulietuvinti ir tu nori turėti įrašą originalia rašyba“ (www.efhr.eu/asmenvardziu-rasyba). Tokius skundus fondas parašys nemokamai, remdamasis Lietuvos Respublikos gyventojų registro tarnybos beveik 8800 aktų, kur įregistruotos užsieniečių pavardės ar lietuviškos pavardės *Barz-da, Ker-za* (plg. liet. *kerzukas* (nedidelio ūgio žmogus; neūžauga). Tas pavardes minėtas fondas skaito lenkiškai: *Baž-da, Ke-ža*.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos (1994, 1996, 2006) rašybos ir transkripcijos skyriuje, kurį parašė šio straipsnio autorius (su Aleksu Girdeniu), išnašoje paminėta, kad rašant užsieniečių asmenvardžius šalia lietuvių abėcėlės raidžių gali būti vartojamos dar 3 raidės (o retkarčiais dar 3) iš kitų kalbų abėcėlių. Ši nuostata apima tik užsienio piliečių pavardžių rašymą mokslinėje literatūroje, o ne dokumentuose.

Lotyniško pagrindo raidžių diakritiniai ženklai asmenvardžiuose dažniausiai nerašomi Latvijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Jungtinėje Karalystėje, Kanadoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitur. Pavyzdžiui, *Rūta Meilutytė* užsienyje rašoma *Ruta Meilutyte*, dažnai nuo vyrų pavardžių neskiria jų žmonių ir dukterų pavardės. Net minėtas fondas žino, jog lietuvaiteš, išvažiavusios studijuoti ar dirbti į užsienį, prašo pakeisti savo lietuviškus asmenvardžius dėl „sunkumų, susijusių su rašyba kitose šalyse. Pvz. asmuo vardu „Ana“; siekiant išvengti tolesnių sunkumų (pvz. administracinių), nori pakeisti jį į „Anna“, nes šioje šalyje net jos originalus vardas „Ana“ yra rašomas su dviguba „nn“ (www.efhr.eu/asmenvardziu-rasyba).

Į lietuvių kalbą perkėlus visų kalbų lotyniško pagrindo abėcėlėmis parašytus asmenvardžius atsirastų ne 3 naujos raidės, o apie 150 (niekas jų tiksliai nesuskaičiavo, nemoka tarti ir net nežino, kiek Lietuvai kainuotų minėtų raidžių rašymas visose srityse).

Skelbiama, kad 1938 12 06 į Pavardžių įstatymą įtrauktas 22 punktas: „Nelietuvio pavardė rašoma pagal lietuvių kalbos ir rašybos dėsnius, bet ji gali būti rašoma ir taip, kaip savo kalba rašosi jos turėtojas, jei to jis pageidauja ir jei tos kalbos raidynas yra lietuviškas“. Šiuo atveju nutylimi net 6 dalykai: 1) tas papildymas atsirado po Lenkijos ultimatumo Lietuvai; 2) šis 22 punktas nenurodė, kur ir kaip konkrečiai tos išimties gali būti taikomos; 3) to reikalavimo dokumentuose praktiškai nebuvo laikomasi; 4) tuo metu buvo svarstomas ne pavardžių nulietuvinimo, bet atlietuvinimo įstatymas; 5) 1939 m. Lietuvos Vyriausybė ir lietuviškosios institucijos rūpinosi kiek galima greičiau Vilniaus krašto pavardžių bei vietovardžių norminamojo pobūdžio lietuviškas formas atstatyti bei paskelbti (Salys 1983: 490–670); 6) minėto įstatymo 22 punkte kalbama ne apie lotyniško pagrindo raidyną, o apie lietuvišką raidyną.

Jei būtų įteisinta visuotinė užsienietiška asmenvardžių rašyba, pagal 2009 03 24 UNESCO Nykstančių pasaulio kalbų atlasą Lietuvoje būtų pažeisti 3 (iš 9) kalbos gyvybingumo kriterijų: 1) kalbos perdavimas iš kartos į kartą, 2) Vyriausybės ir institucijų požiūris bei kalbos politika, 3) bendruomenės narių santykis su savo kalba.

Valstybinė lietuvių kalbos komisija (toliau – VLKK) tuo klausimu parengė kvalifikuotą atsakymą, bet dėl užsieniečių vardų ir pavardžių rašymo daro klaidų (plg. Astas 2014). Jei asmenvardis mūsų dokumentuose rašomas kitos kalbos rašmenimis, ta užsienio kalba mūsų Respublikoje taip pat vartojama kaip valstybinė (plg. Kniūkšta 2013: 157, 165). Lietuvos valstybinei kalbai tokiu atveju gali būti primetami kitos kalbos rašybos ir net tarties, linksniaavimo dėsniai.

VLKK, pagal įstatus turinti saugoti ir ginti lietuvių kalbą, žengė žingsnį link prieš 110 metų įsigalėjusios lietuvių kalbos rašybos keitimo. VLKK nuomone, Lietuvos Respublikos piliečių vardai ir pavardės asmens dokumentuose ir turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis, ir neb turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis „atsižvelgiant į dabartinės visuomenės poreikius [...]“:

a) užsieniečių, įgijusių Lietuvos Respublikos pilietybę, vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos išduodamuose asmens dokumentuose įrašomi lotyniško pagrindo rašmenimis pagal dokumento šaltinį – kitos valstybės išduotą asmens dokumentą (remiantis tarptautine praktika diakritiniai ženklai dėl techninių galimybių gali būti neperteikiami);

b) su užsieniečiu santuoką sudariusio ir jo pavardę paėmusio Lietuvos Respublikos piliečio, taip pat tokių sutuoktinių vaikų pavardės gali būti rašomos lotyniško pagrindo rašmenimis, dokumento šaltiniu laikant užsieniečio asmens dokumentą.

Užsienio valstybių piliečių asmenvardžiai kituose dokumentuose rašytini remiantis VLKK 60-ojo nutarimo nustatytais principais“ (www.lrs.lt).

Siūlome užsienietišką rašybą pagal pageidavimą vartoti tik specialiose asmens tapatybės kortelėse ar skliaustuose po lietuviškos asmenvardžio formos, paso antrajame puslapyje ir niekur daugiau: nei registrų, bankų, transporto, bibliotekų ir kituose dokumentuose, nei spaudoje ir t. t.

PILIEČIŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYMAS

Visos Lietuvos piliečių iki 1940 m. buvusios pavardės prieš 30 metų pradėtos skelbti *Lietuvių pavardžių žodyne* (t. 1 1985; t. 2 1989) ir dėl to nekelta jokių diskusijų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarime nurodė, kad valstybinė kalba yra konstitucinė vertybė, kuri „saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suvereniteto raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, normalų valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą“ (*Valstybės žinios* 1999). Įrašai Lietuvos Respublikos piliečių oficialiuose dokumentuose, nepriklausomai nuo asmenų tautybės ir kitų požymių, privalo būti rašomi lietuviškais rašmenimis – priešingu atveju „būtų ne tik paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos principas, bet ir sutrikdyta valstybės ir savivaldybės įstaigų, kitų įmonių, įstaigų bei organizacijų veikla. Dėl to piliečiams būtų sunkiau įgyvendinti savo teises bei teisėtus interesus ir būtų pažeistas Konstitucijoje įtvirtintas jų lygybės įstatymui principas“ (*Valstybės žinios* 1999).

Šie teiginiai tinka visai vardyno rašybai visuose lietuviškuose tekstuose, nes ir periodinė spauda, knygos, reklama, vardai ir pavardės, vietovardžiai, kiti viešieji užrašai yra viešojo valstybės gyvenimo sritys. Lietuvos lenkų pavardės, laikantis Lietuvos ir Lenkijos sutarties, tradi-

ciškai rašomos pagal skambesį ir nelietuvinamos – nepridedamos lietuviškos priesagos, nekeičiami balsiai ir t. t., nors lietuvių pavardės Lenkijoje yra lenkinamos. Bet vis tiek dėl to reikalaujama Lietuvoje naudoti ir lenkų kalbos abėcėlę su aštuoniomis papildomomis raidėmis (o ne vieną *w*).

Pavardes, vardus rašant visais lotyniško pagrindo raidynais, lietuvių kalbai prisidėtų apie 150 naujų raidžių (su visais diakritikais) ir tai sukeltų didžiausią valstybinės kalbos sumaištį, nes žinomos raidės (32) tame raidyne nesudarytų ir 20 procentų. Taigi diskutuojama ne apie lenkų pavardžių rašybą, o apie valstybinės lietuvių kalbos funkcionavimą ir rašybą.

Neturime duomenų, kad Lietuvos Respublikos piliečių dokumentuose iki okupacijos vardai ir pavardės būtų buvę rašomi kitų kalbų abėcėlėmis. Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos tautinių mažumų komisaras nurodė, kad dėl lenkų pavardžių rašymo turi apsispręsti pati Lietuva. Konstituciją gali keisti visos tautos referendumas, o ne kurio nors valdininko pažadai ar norai.

Europos Žmogaus Teisių Teismas (Mentzen prieš Latviją, bylos Nr. 46726/99) jau atmetė pretenzijas dėl pavardės *Mentzen* rašytinės formos pakeitimo į *Mencena* pagal Latvijoje galiojančias Vardų ir pavardžių rašymo ir nustatymo dokumentuose taisykles, kurios reikalauja, kad visos Latvijos piliečių pavardės ir vardai būtų perrašomi pagal latvių kalbos rašybos taisykles, kuo tiksliau atkuriant tarimą originalo kalba. Pabrėžta, kad žmonių vardai ir pavardės priklauso visiškai skirtingai kategorijai negu prekių ženklai ar įmonių vardai ir yra reguliuojami pagal kitas taisykles. Pavardę vartoja ne tik ją turintis asmuo, bet ir visuomenė, todėl pavardės turi būti reguliuojamos daugumos žmonių patogumui. Europos Žmogaus Teisių Teismas toliau pabrėžė: Latvija yra vienintelė vieta pasaulyje, kur gali būti garantuotas latvių kalbos, taigi ir latvių tautos, egzistavimas ir vystymasis. Latvių kalbos draudimas ar apribojimas savo valstybės teritorijoje laikytinas pavojumi demokratinėi valstybės santvarkai. Veiksmai, pareiškėjos pavadinti „kišimusi į jos asmeninį gyvenimą“, turėjo teisėtą tikslą apginti kitų Latvijos gyventojų teisę laisvai vartoti savo kalbą visoje valstybės teritorijoje, t. y. apginti demokratinę šalies santvarką (Mentzen prieš Latviją, bylos Nr. 46726/99).

Europos Žmogaus Teisių Teismas, turintis Konstitucinio Teismo statusą, neabejoja, kad rašytinė pavardės forma dokumentuose tiesiogiai veikia kitas kalbos vartojimo sritis, nes jos glaudžiai susijusios. Jeigu dokumentuose būtų leidžiama rašyti tik „originaliąją“ rašytinę užsienietiškų pavardžių formą, ji vis labiau plistų įvairiuose tekstuose. Tai sukeltų rimtą grėsmę valstybinės kalbos kokybei ir jos kaip vientisos sistemos funkcionavimui. Žala valstybinei kalbai, kurią padarytų pavardžių rašymas kitų kalbų abėcėlėmis, smarkiai nusveria įmanomus nepatogumus, kuriuos galėtų patirti kasdieniame gyvenime asmuo su pasu, kuriame jo pavardė perrašyta pagal valstybinės kalbos taisykles ir tradicijas. Pavardės perraša (transkripcija) nėra jos vertimas į valstybinę kalbą, o tik pritaikymas prie gramatinių valstybinės kalbos ypatybių. Visos tos pastabos galioja ir lietuvių kalbai.

Pažeidžiant Lietuvos ir Lenkijos sutarties 14 straipsnį daugelio Lenkijos lietuvių vardai ir pavardės rašomi ne pagal skambesį, o sulenkinti ir smarkiai pakeisti, su lenkiškomis priesagomis, be giminės skirtumų ir t. t.: *Birgelis, Birgelienė* rašomi vienodai – *Birgel, Malinauskas – Malinowski, Vitkauskas – Witkowski, Valinčius – Wołyniec, Zakarauskas – Zakrewski, Vaicekauskienė – Wojciechowska* ir t. t. Teoriškai labai sunkiomis ir nepatogiomis sąlygomis Lenkijos pase leidžiama rašyti ir autentiškai, bet tokie dokumentai negalioja bankuose, registruose ir kitur, todėl dokumentus su lietuviška pavardės forma turi tik 0,2 proc. lietuviškai kalbančių lietuvių, gyvenančių savo etninėse žemėse. Visų jų pavardės surašytos ir aptartos Zigmo Zinkevičiaus knygoje *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse* (2010).

VARDYNO ĮSTATYMŲ PROJEKTAI IR VALSTYBINĖS KALBOS FUNKCIJOS

Irenos Šiaulienės ir Gedimino Kirkilo pateiktas Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektas keičia valstybinės kalbos politiką, vardyno rašybą, tarties dėsnius, valstybinės kalbos funkcijas. Šio projekto tikslas yra ne užtikrinti Lietuvos Respublikos piliečių vardų ir pavardžių – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldo teisinę apsaugą, bet ją naikinti. Bendra šeimos pavardė iš dalies užtikrinta 1991 01 31 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ trečiuoju punktu, leidžiančiu asmenvardžius rašyti pagal pirminius dokumentus. Per 1000 Lietuvos piliečių, ištekėjusių už užsieniečių, pasirašė Reikalavimą ginti valstybinę kalbą ir teritorijos vientisumą, atsisakydamos svetimų raidžių savo pavardėse.

Įstatymo projekto antrojo straipsnio trečioji dalis turėtų būti formuluojama taip: „Dokumento šaltinis – Lietuvos Respublikos kompetentingos institucijos išduotas“.

Projektas pažeidžia lietuvių kalbos rašybos pagrindinį principą – skirtingus garsus (fonemas) žymėti skirtingais rašmenimis, prie 32 lietuviškų raidžių prideda dar apie 150 naujų raidžių, kurių visų niekas nemoka išarti, rašyti ir kurių visų nėra nė vienoje abėcėlėje. Įstatymo projektas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulei („Lietuvių Tauta, išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius“), 3-čiam straipsniui („Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių“), 7-tam straipsniui („Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai“), 10-tam straipsniui („Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius“), 14-tam straipsniui („Valstybinė kalba – lietuvių kalba“).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – LRKT) nagrinėjo tikrai Lietuvos Respublikos piliečių vardų ir pavardžių rašybos atitiktį Konstitucijos 14 straipsniui. 1999-10-21 nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991-01-31 nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Konstitucinis Teismas įrodė, kad „asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba. Kitaip būtų paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos statusas“. 2014 m. sprendime LRKT visų šių nuostatų nepaneigė ir neatsisakė, pastebėdamas: „...gali būti nustatytos ir kitokios asmens vardo ir pavardės rašymo LR piliečio pase taisyklės nei nustatytosios Aukščiausiosios Tarybos 1991-01-31 nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo LR piliečio pase“ 2 punkte, kai jas keisti siūlo pagal Lietuvos Respublikos įstatymus iš profesionalių kalbininkų–lietuvių kalbos specialistų (o tiek, kiek leidžia įstatymai, ir kitų lingvistikos šakų atstovų) sudaryta valstybės institucija, turinti įgaliojimus rūpintis valstybinės kalbos saugojimu“.

2014 m. balandžio 1-ąją registruoto projekto autoriai aiškinamajame rašte be pagrindo skelbia, kad „projektą parengti paskatino 2014-02-27 LRKT sprendimas. Šiame sprendime nesiūloma, pavyzdžiui, „rašyti Lietuvos piliečių vardus ir pavardes svetimomis raidėmis“. Pagal Konstituciją, įstatymus bei LRKT sprendimą kitokios asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės minėtame 2 punkte galėtų būti tik tokios, kokias siūlė Vincas Urbutis (2007: 16 ir t. t.): „2. Ne lietuvių tautybės LR piliečių vardai ir pavardės rašomos lietuvių kalbos rašmenimis pagarsiu ir sugramatinti, išlaikant autentiškus asmenvardžius ir valstybinės kalbos tarties, kaitybos, rašybos normas.“

LRKT taip pat nesiūlė, kad partijos gali priversti profesionalių kalbininkų instituciją vykdyti bet kurios partijos valią arba sudaryti naują kalbininkų instituciją, kuri tiksliai, operatyviai vykdytų partijų nurodymus. LRKT sprendime nurodyta, kad „įstatymų leidėjui nustatant asmens vardo ir pavardės rašymo LR piliečio pase teisinį reguliavimą yra reikalingos specialios žinios, jis turi gauti iš profesinių žinių turinčių asmenų (institucijų) oficialią išvadą, aiškiai išdėstytą poziciją, aiškius siūlymus, į kuriuos įstatymų leidėjas negali neatsižvelgti“. Tokie aiškūs siūlymai yra jau suformuluoti Prano Kniūkštos knygos Tarp gramatikos ir politikos skyrelyje „Koks galėtų būti vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymas“ (2013: 145–170). Apie tai savo veikaluose rašė ir Z. Zinkevičius (Lietuvių asmenvardžiai, 2008; Vilnijos lenkakalbių pavardės, 2012), Vitalija Maciejauskienė, Vincas Urbutis, Vitas Labutis, Arnoldas Piročkinas, Alvydas Butkus ir kiti. Ir nė vienas iš jų nesiūlė pavardes rašyti svetimomis raidėmis.

LRKT sprendime, matyt, sąmoningai kalbama ne apie profesionalių kalbininkų vieną instituciją, bet institucijas. Be VLKK yra dar Lietuvių kalbos institutas, turintis Vardyno skyrių (nuo 2014 12 05 Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centrą), kuris pagal nuostatus formuoja vardyno tyrimų ir vartojimo strategiją ir taktiką Lietuvos Respublikoje. 2008 m. Institute vyko profesionalių kalbininkų seminaras, po diskusijų pasiūlęs Lietuvos piliečių vardus ir pavardes dokumentuose rašyti valstybinės kalbos raidynu. 2014 m. Institute vykęs antrasis vardyno seminaras šias nuostatas dar kartą patvirtino.

Minėto įstatymo projekte nesilaikoma ir naujausio LRKT sprendimo: be jokių konsultacijų su profesionalių kalbininkų institucijomis Vyriausybė parengia ir patvirtina Vardų ir pavardžių rašymo taisykles, parengia ir įgyvendina registrų ir valstybės informacinių sistemų pertvarką. Tai daroma skubiai ir savavališkai „iki šio įstatymo įsigaliojimo“, nors tam prieštarauja tebeveikiantis 1991 01 31 nutarimas Nr. I-1031 „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ (*Valstybės žinios* 1991, Nr. 5-132), nebetekiantis galios tik įsigaliojus šiam įstatymui.

Analogiškas Vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektas buvo teiktas Seimui 2010 m. ir buvo Seimo daugumos atmestas, o svarstymui pasirinktas Konstitucijai neprieštaraujantis projektas, pagal kurį Lietuvos Respublikos piliečio pase įrašius vardą ir pavardę valstybine kalba, to paties paso kitų įrašų skyriuje galima nurodyti asmens vardą ir pavardę kitokiais, nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma, jeigu jis to pageidauja.

Aptariamajame I. Šiaulienės ir G. Kirkilo projekte Lietuvos Respublikos Konstituciją atitinkančios išlygos nenumatytos. Lietuvos Respublikos piliečio prašymu jo pavardė turi būti rašoma „nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis“, jeigu pavardė šiais rašmenimis įrašyta dokumento šaltinyje, nedarant išimčių okupacinių laikotarpių dokumentams, kai asmenvardžiai buvo prievarta slavinti.

Įstatymo projekto aiškinamajame rašte galimų neigiamų priimto įstatymo padarinių nenumatoma, nors, pažeidžiant Konstitucijos 28 str., Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 4, 5, 6, 20, 21 str. tuo įstatymu būtų varžomos autochtonų ir gyventojų daugumos – lietuvių bei kitų Lietuvoje gyvenančių tautinių bendrijų ir tautinių mažumų teisės ir laisvės. Konstitucijos 29 straipsnyje draudžiama varžyti žmogaus teises ir laisves, neleidžiama teikti privilegijų dėl tautybės, kalbos ar pažiūrų.

Įstatymo pateikėjai nutyli, kad visi Lenkų rinkimų akcijos skundai Europos Sąjungoje atmesti, kaip ir Latvijos pilietės *Mencenos*. Europos Žmogaus Teisių Teismas 2007 m. atsisakė priimti svarstyti Lietuvos gyventojų *M. Klečkovskio* skundą dėl pavardės rašybos, o 2011 m. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas *M. Runevič-Vardyn* nurodė, jog Teismas nesprensdžia

sutuoktinių, kurių vienas užsienietis, pavardžių vienodumo problemos ir suteikia valstybėms galimybę savo nuožiūra nustatyti nacionalinį teisinį reguliavimą šiuo klausimu (plg. Kuzborska 2012: 175).

Projekte neteisingai skelbiama, kad vardus ir pavardes rašyti lotyniško pagrindo rašmenimis „įprasta visose (išskyrus Lietuvą ir Latviją) šalyse, kurių rašmenys yra lotyniško pagrindo“ (p. 4). Nutylima, kad etninėse lietuvių žemėse Lenkijoje tokios rašybos nėra, o daugelis kitų pasaulio valstybių (išskyrus Čekiją) neturi raidžių *č, š, ž, é, ū* ir kt., taip pat nerašo ištekėjusių ir netekėjusių lietuvių moterų pavardžių priesagų. Dauguma valstybių pavardes ir vardus rašo pagal skambesį ir savo rašybos taisykles. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 straipsnis valstybėms palieka galimybę rašyti visus asmenvardžius pagal tarimą valstybine kalba („pagal šalių teisinėse sistemose nustatytas sąlygas“).

Vietovardžių ir gatvių pavadinimų Lietuvoje ir Latvijoje pagal šį straipsnį rašyti nevalstybine kalba nereikia, nes tai neatitinka valstybių teisinių sistemų reikalavimų, pažeidžia daugumos gyventojų teises (20 str.), ypač valstybių suvereniteto, lygybės, teritorinio vientisumo ir politinės nepriklausomybės principus (21 str.). Šios konvencijos komentaro 68 punktą pakartoja: „šalys gali rašyti tautinei mažumai priklausančio asmens pavardę (pavardes) pagal tarimą oficialios kalbos rašmenimis“.

1994 m. pasirašytos Lietuvos ir Lenkijos draugiško bendradarbiavimo ir geros kaimynystės sutarties 14 straipsnyje numatyta pavardžių rašyba pagal skambesį, ir sutartis Lietuvoje, priešingai nei Lenkijoje, tiksliai vykdoma. Pagal atliktas apklausas savo pavardes rašyti svetimos abėcėlės raidėmis norėtų tikrai nuo 20 iki 40 procentų Lietuvos lenkų. Dalis jų taip greičiau prarastų gimtąją paprastąją kalbą.

Lietuvos derybininkai ir aptariamojo projekto autoriai Lenkijos atstovams bei visuomenei iki šiol nesugebėjo tinkamai išaiškinti, kad Lietuvoje grynai lenkiškos kilmės pavardžių yra nedaug (kaip ir grynai lietuviškos kilmės – tik apie 30 procentų). Daugumą pavardžių sudaro senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldas (vadinamas lituanika), prigijęs etninėse lietuvių žemėse ir prisitaikęs prie vietinių gyventojų kalbos. Į jį civilizuotos partijos ir šalys neturėtų kėsintis. Lenkija nepripažino ir jos įvykdytos 1920–1939 m. rytinės Lietuvos dalies ir ilgaamžės istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus okupacijos, Lietuvos asmenvardžių bei vietovardžių prievartinio lenkinimo, o okupacijos laikotarpiu primesti neautentiški užrašai Lietuvoje gaivintų tos okupacijos padarinius.

Projekto autoriais pasirašę Seimo nariai I. Šiaulienė, G. Kirkilas taip ir neatsako į aiškinaimojo rašto 12 klausimą – kiek valstybės ir savivaldybių biudžetų bei kitų valstybės įsteigtų fondų lėšų prireiks įstatymui įgyvendinti. Registrų bei sistemų pertvarkymo būtinybę, reikalingų lėšų poreikį bei terminus dar tik žadama įvertinti. Atsakant kalbama kažkas apie „vienodą tapatybės nustatymą“. Neteisingai pranešama, kad šio įstatymo projekto rengimo metu negauta specialistų vertinimų ir išvadų. Tas projektas nėra naujas – reikėjo paminėti ankstesnius projektus bei jų vertinimus. Per 20 metų jų susikaupė ne vienas.

Priėmę siūlomą projektą, atsisakytume baltų tautų kultūros vienybės, o valstybinės kalbos funkcijos būtų susiaurintos, tradicinė savita kalbos sistema – sujaukta. Seimo nariai I. Šiaulienė ir G. Kirkilas kartu su įstatymo projektu XIIP-1653 įregistravo ir Civilinio kodekso straipsnio 3.282 pakeitimo įstatymo projektą XIIP-1654, pagal kurį vardas, pavardė ir vietovardžiai rašomi pagal lietuvių kalbos taisykles, jeigu kiti įstatymai nenustato kitaip. Valstybinės kalbos, švietimo ir visi kiti įstatymai rašymo „kitaip“ iki šiol nenustatė, bet rengiamuose Vardų ir pavardžių bei Tautinių mažumų įstatymuose kaip tik ir norima pažeisti Konstituciją.

Įteisinus okupacinių režimų neautentiškus pakeistus vietovardžius *Wilno, Kowno, Memel, Szawli, Poniewież* ir t. t. būtų pripažinta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje jos Konstitucija nebeveikia ir nebegina autentiško vardyno taip, kaip ir užribio etninėse lietuvių žemėse, kur *Tilžė* pavadinta *Sovietsk, Ragainė–Niemana, Vidugiriai–Widugiery, Vilkapėdžiai–Wilkopėdzie, Gervėčiai–Gierviaty, Gardinas–Grodno* ir t. t. Kėsinamasi ir į Valstybinės kalbos įstatymo 14 straipsnį („oficialios, sunormintos vietovardžių lytys Lietuvos Respublikoje rašomos valstybine kalba“), 17 straipsnį („Lietuvoje viešieji užrašai rašomi valstybine kalba“), Vyriausiojo administracinio teismo sprendimus („Lietuvių kalba, pagal Konstituciją įgijusi valstybinės kalbos statusą, privalo būti vartojama visose valstybės ir savivaldos institucijose, visose Lietuvoje esančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose“).

Siūlome atmesti Lietuvos Respublikos Konstitucijai prieštaraujantį įstatymo projektą ir toliau svarstyti Konstitucijai neprieštaraujantį, 2010 m. Seimo pasirinktą, dabar 12 Seimo narių – Valentino Stundžio, Ryto Kupčinsko, Algirdo Patacko ir kitų parengtą Vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektą XIP-1675. Tokiai nuostatai pritarė ir 70 000 Lietuvos Respublikos piliečių, profesionalių kalbininkų seminarai, valstybinės ir visuomeninės organizacijos.

IŠVADOS

1. Senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavardės yra ne Lenkijos, Baltarusijos ar Rusijos, o Lietuvos kultūros paveldas.

2. Lietuvos gyventojų asmenvardžiai per 800 metų rašyti šešiomis kalbomis ir autentiška galima laikyti dabartinę nusistovėjusią asmenvardžių rašybą. Žmonių tapatybė dėl jų asmenvardžių rašybos keitimo nesikeitė. Asmenvardžių rašyba ne visada sutapo su asmens gimtąja kalba.

3. Lietuvos lenkų asmenvardžių rašyba valstybine lietuvių kalba yra ne lenkų asmenvardžių, o lietuvių kalbos funkcionavimo klausimas.

4. Pagal gyventojų apklausas lenkiškai rašyti asmenvardžius dokumentuose sutiktų nuo 5 iki 40 procentų Vilniaus, Šalčininkų rajonų gyventojų, o tam pritarė tik 1–10 procentų Lietuvos Respublikos piliečių. 70 tūkstančių Lietuvos piliečių ir per 1000 susituokusiųjų su užsieniečiais tam nepritarė, pasirašydami Reikalavimą ginti Lietuvos Respublikos valstybinę kalbą ir teritorijos vientisumą.

5. Kitų abėcėlių raidės pase ir nauji rašybos principai reikštų Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Valstybinės kalbos įstatymo pakeitimus. Prieškonstitucinis įstatymo projektas grindžiamas dešimčia šio straipsnio pradžioje aptartų neteisingų teiginių.

6. Teisingumo ministerijai siūloma parengti teisės aktą, kad lenkai surusintas pavardes *Jedinskij, Kvietskij, Tomaševskij* ir t. t. pagal pageidavimą lengviau galėtų pakeisti į lenkiškas (be galinės priebalsės *j*).

7. Visus kitų abėcėlių raidėmis parašytus asmenvardžius Lietuvos Respublikos dokumentuose siūloma pateikti tik kaip papildomą informaciją. Taip būtų atsižvelgta į 2008 m. ir 2014 m. Lietuvių kalbos institute vykusių kalbininkų seminarų rekomendacijas.

LITERATŪRA

- Astas V. 2014: Kam tarnauja Valstybinė lietuvių kalbos komisija? Prieiga internete: www.alkas.lt.
Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 1996, 2006.
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, red. S. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 2000.
- Europos žmogaus teisių fondo svetainė. Prieiga internete: www.efhr.eu/asmenvardziu-rasyba.
- Kniūkšta P. 2013: *Tarp gramatikos ir politikos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kuzborska E. 2012: *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*, Vilnius: Vaga.
- Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas*. Prieiga internete: www.lrs.lt.; Teisės aktai, reglamentuojantys išradimų, dizaino, prekių ženklų ir puslaidininkinių gaminių topografijų apsaugą Lietuvos Respublikoje, p. 253–297.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sud. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 2008.
- Lietuvių pavardžių žodynas*. T. A–K, sud. A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, Vilnius: Mokslo, 1985.
- Lietuvių pavardžių žodynas*. T. L–Ž, sud. A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, Vilnius: Mokslo, 1989.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Prieiga internete: www.lrs.lt.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2662.
- Lietuvos Respublikos Seimo svetainė. Prieiga internete: www.lrs.lt ŽTK 2014-12-03. Vardas ir pavardė – asmens tapatybės dalis; įstatymo projektas XIIP-1653 ir t. t.
- Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas*. Prieiga internete: www3.lrs.lt.
- Mokomasis lietuvių kalbos kirčiavimo žodynas*, sud. P. Kniūkšta, A. Lyberis, Vilnius: Šviesa, 1989.
- Salys A. 1983: *Raštai 2*. Tikriniai vardai, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Urbutis V. 2007: *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai.
- Valstybinės lietuvių kalbos komisijos išvada dėl Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymų projektų Nr. XIIP-1653 ir Nr. XIIP-1675. Prieiga internete: www.lrs.lt.
- Valstybinės lietuvių kalbos komisijos svetainė. Prieiga internete: www.vlkk.lt.
- Zinkevičius Z. 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius Z. 2010: *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse: polonizacijos apybraiža*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Zinkevičius Z. 2012: *Vilnijos lenkakalbių pavardės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Gauta 2014 11 24

KAZIMIERAS GARŠVA
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
kgarsva@takas.lt